

Сучасний міжнародно-правовий статус Каспійського моря

Самір Абдуллаєв,
аспірант кафедри політології
Міжрегіональної академії управління персоналом

Перспективність Каспію як нафтовидобувного регіону та його унікальне географічне положення роблять його предметом гострих геополітичних суперечностей. Серйозність становища поглиблює ще й те, що й досі не існує міжнародних домовленостей про статус цього регіону, що стримує інвестиції в розробку мінеральних багатств Каспію і створення ефективної транспортної інфраструктури.

З розпадом Радянського Союзу і збільшенням числа прикаспійських держав до п'яти постало питання про прийняття нового документа з правового статусу Каспію, яким могла б стати, зокрема, Конвенція про правовий статус Каспійського моря. За взаємною домовленістю, Конвенція може бути прийнята тільки на основі консенсусу прикаспійських держав.

Політична погода на Каспійському морі, якщо користуватися специфічною термінологією, перейшла зі стану шттилю в передштормову. Справа в тому, що протягом тривалого часу СРСР та Іран були єдиними прибережними державами в Каспійському басейні. Протягом 70 років інтереси радянських прикаспійських республік ігнорувалися. Ситуація змінилася після демонтажу СРСР. Та особливої гостроти проблема Каспійського моря набула лише наприкінці ХХ сторіччя. Ось що писав щодо цього заступник міністра закордонних справ Туркменістану Е. Кепбанов: „Очевидно, що зміна геополітичної ситуації й виникнення нових незалежних держав у Каспійському регіоні визначили нове співвідношення інтересів”. Це й призвело, як зазначає автор, „до необхідності серйозних змін у міжнародних відносинах у Каспійському регіоні” [1]. Адже після розпаду СРСР виникли нові суб'єкти міжнародного права — Росія, Азербайджан, Казахстан і Туркменістан [2].

Історію міжнародних відносин, що складаються в районі басейну, і переговори з проблем Каспійського моря, особливо щодо визначення його міжнародно-правового статусу, умовно можна поділити на три етапи.

Перший етап охоплює 1991 - 1994 роки. Його можна назвати періодом розвідки, ознайомлення й пошуку взаємоприйняттого варіанта вирішення проблеми. Другий припадає на 1995 - 1999 роки, коли сформувалися реальні погляди й підходи, сталася ціла серія багатосторонніх зустрічей і конференцій, на яких обговорювалися позиції щодо статусу Каспію та інших пов'язаних з цим питань. Третій етап розпочався з січня 2000 року, тобто з моменту виходу на політичну арену нового керівника російської держави В. Путіна.

У 1991 - 1994 роках прикаспійські країни, а також інші зацікавлені сторони, зокрема, США, Туреччина, Китай, країни Західної Європи, зрозуміли, що Каспійське море у перспективі може стати одним з головних джерел енергоносіїв. До регіону стали уважно придивлятися, вивчати питання, пов'язані з історичними, політичними, географічними, економічними та юридичними аспектами оцінок своїх і чужих можливостей у ньому. Ключовим питанням відразу ж стало визначення статусу Каспію. Кожна країна, при цьому, виходила з власних інтересів [3]. Одночасно розпочався й процес формування пріоритетів прикаспійських країн. Азербайджан, Казахстан і Туркменістан стали особливо уважні до всіх питань, що виникають у цій сфері. Вони, як і інші прикаспійські країни, поперемінно почали висувати різні підходи до вивчення статусу Каспію й вирішення питань, що стосуються використання його ресурсів. Кожна країна при цьому намагалася взяти у свої руки ініціативу, щоб легше було відстояти національні пріоритети.

Першою країною, що проявила активність, була Ісламська Республіка Іран, тоді як Російська Федерація мовчки стежила за розвитком подій у регіоні, а нові прикаспійські держави тільки почали висувати в декларативній формі свої ініціативи. З метою налагодження процесу колективного вивчення Каспію Іран висунув ідею про заснування Організації з співробітництва на Каспійському морі [4]. У прийнятому на одній з конференцій комюніке (17 лютого 1992 р.) містився заклик до прикаспійських держав створити надійний регіональний механізм співробітництва для вирішення питань, пов'язаних з використанням ресурсів Каспійського моря. Як зазначає іранський дослідник Дж. Момтаз, на цю пропозицію реакції не було, оскільки Азербайджан і Казахстан „вирішили діяти спільно в іншому напрямі” [5]. Однак цю версію не можна вважати коректною: навряд чи в ті роки інші держави не мріяли заснувати у своїх столицях організацію співробітництва з проблем Каспію. Більш конкретний підхід, як відзначав той же Дж. Момтаз, проявився на Тегеранській спеціальній конференції (вересень - жовтень 1992 р.), темою якої було заснування міжнародної організації з врегулювання проблем Каспійського моря. Питання про міжнародно-правовий статус Каспію вперше було порушене саме на цій конференції, і зробила це офіційна делегація Азербайджанської Республіки. Тоді ж у комюніке всі прикаспійські держави висловили згоду на утворення шести

спеціалізованих комітетів, а саме — з правового статусу; охорони довкілля, розробки, використання й охорони біологічних ресурсів (нафти і газу); судноплавства; наукових досліджень; вивчення причин коливання рівня води в Каспійському морі та контролю за цими процесами.

Однак лише комітет з біоресурсів виявився життєздатним. Він розпочав розробляти проекти, переважно з ініціативи Росії. Невдовзі після Тегеранської конференції 1992 року комітет дипломатичними каналами надіслав урядам прикаспійських країн проект конвенції про охорону біоресурсів. У супровідному листі вказувалося, що охорона біоресурсів Каспію настільки важлива, що з'явилась необхідність обговорити й вирішити це питання на договірно-правовій основі.

23 — 26 серпня 1993 року в іранському місті Решті відбулась міжурядова конференція з використання й охорони біоресурсів Каспійського моря [4]. Уперше в такому зібранні взяли участь вчені-експерти (екологи, біологи, іхтіологи, юристи). В ході конференції на обговорення й узгодження був представлений російський проект Конвенції про збереження і використання біоресурсів. Можна констатувати, що перше відверте зіткнення інтересів і позицій прибережних держав відбулося саме в рамках Рештської конференції. Приміром, пропозиція Азербайджану про необхідність визначення статусу Каспію в якості „прикордонного озера” була зустрінута в багнети з боку делегацій Росії та Ірану. Правда, остання дотримувалася більш помірної позиції стосовно ідеї Азербайджану. Повну байдужість до питань, винесених на обговорення, провиявила делегація Туркменістану — вона на той час не зовсім була готова до обговорення цієї ідеї. Казахстан, означивши розуміння пропозиції азербайджанської делегації, обговорювати проблему проте не зважився — з тієї ж причини, що й Туркменістан. Обговоривши частину статей проекту й уклавши їх у квадратні дужки (це означало, що вони спірні, а отже не набувають чинності), делегації відбули з Решта практично ні з чим.

Чергова зустріч прикаспійських держав відбулася 14 жовтня 1993 року в Астрахані. Тут було розпочато спробу досягти компромісу стосовно принципів розподілу акваторії на економічні зони при розробці мінеральних ресурсів. Казахстану було запропоновано виступити ініціатором підготовки проекту угоди з розробки природних ресурсів або з правового статусу Каспію. 1993 рік завершився конференцією в Ашхабаді (8 - 10 грудня), де знову було порушено питання про створення міжнародної організації з проблем Каспію. Проте жодних домовленостей не було досягнуто.

Головна подія відбулася 11 - 12 жовтня 1994 року, коли повноважні представники прикаспійських держав зібралися в Москві на конференцію, скликану з ініціативи Російської Федерації. Цілі цієї зустрічі були пов'язані з бажанням обговорити проекти конвенції стосовно правового статусу Каспійського моря, запропонованих Азербайджаном, Казахстаном і Росією. Азербайджанський проект був підготовлений раніше, ніж

казахстанський. Восени 1993 року його розіслали всім прикаспійським державам. Однак до початку Московської зустрічі жодних відгуків і пропозицій щодо нього не надійшло. У переддень зустрічі з'явився й казахстанський проект, розісланий дипломатичними каналами. Він був представлений як альтернативний азербайджанському, як компромісний, оскільки азербайджанський варіант був визнаний надто жорстким і зарегламентованим. Казахстанці ж залишали можливість продовжити діалог, знайшовши гнучкі форми, які влаштували всіх учасників. Якщо азербайджанський проект пропонував прикордонно-озерний статус, причому делімітований на сектори, то казахстанський пропонував розглядати Каспій як „замкнуте море”, на яке мають поширюватися норми конвенції ООН з морського права 1982 року. Але, як показали дискусії на московській зустрічі, казахстанський варіант теж не став компромісним. Росія та Іран зустріли його з насторогою, оскільки він ставив їх у досить складне становище.

Ні Росію, ні Іран „морський варіант” не влаштував: вони, демонструючи вірність радянсько-іранській договірній практиці, намагалися ігнорувати нові тенденції. Причина була ось у чому. Якщо Каспій визнається морем (або замкнутим морем), то повинні застосовуватися норми чинного міжнародного морського права, а також статті 122 і 123 Конвенції ООН з морського права 1982 року. В цьому випадку відпадала необхідність у спеціальній угоді з делімітації, тому що порядок розмежування морів на відповідні простори здійснювався б автоматично, у повній відповідності з положеннями Конвенції ООН з морського права. Як відомо, для озерного варіанта потрібне укладання прибережними державами додаткової спеціальної угоди з міжнародно-правового статусу й делімітації. Зазначимо, що на обговорення не було винесено ні азербайджанського, ні казахстанського варіанта. Як компромісний розглядався запропонований Росією проект угоди прикаспійських держав про регіональне співробітництво.

У чому ж полягали особливості цих проектів, чим вони відрізнялися?

Азербайджанський проект конвенції з правового статусу Каспійського моря складався з преамбули і дванадцяти статей. У преамбулі говорилося, що прикаспійські держави, усвідомлюючи важливу політичну, економічну, соціальну й культурну цінність Каспійської екосистеми, значення її ресурсів для народів прикаспійського регіону й усього людства, вітаючи співробітництво цих країн, повинні добитися взаєморозуміння у встановленні правового статусу Каспійського моря. У статті 1 тлумачилися терміни, які використовувалися в основному тексті угоди. Уперше в практиці прикаспійських країн пропонувалося конкретне визначення терміна „прикордонне озеро”. Згідно з статтею 2, співробітництво і діяльність прибережних держав повинні були будуватися на основі основоположних принципів міжнародного права. Новелою в проекті стала стаття 3, згідно з якою пропонувалося розділити Каспійське море

на відповідні сектори в прибережних країнах. При цьому делімітацію передбачалося проводити як на двосторонній, так і на багатосторонній основі [3]. У статті 6 пропонувалося, щоб у межах кожного сектора Каспійського моря застосовувалося законодавство прибережної держави, якщо інше не передбачено в міжнародних договорах. Проект конвенції розглядав також різні види використання Каспію. Наприклад, передбачалося затвердити такі види діяльності, як рибальство й рибництво, суднопластво, розробка й експлуатація біоресурсів, карбогідрогенів, а також корисних копалин, здійснення наукових досліджень, інших видів діяльності, які не суперечать національному законодавству прибережних держав.

Незабаром після Московської зустрічі в Азербайджані було підготовлено другий, детальніше розроблений варіант проекту конвенції. Він складався з преамбули і чотирнадцяти статей. Головна різниця між першим і другим варіантами полягає в тому, що останній містить чіткіші оцінки міжнародно-правового становища Каспію. Зокрема, у статті 1 подавалися конкретніші визначення термінів „Каспійське море”, „сектор Каспійського моря” (у першому варіанті їх не було). „Каспійське море” визначається як таке, що не має природного зв'язку зі Світовим океаном. Це внутріматериковий безстічний басейн (замкнута водойма), який за фізико-географічними умовами розташування та за традиційним принципом розмежування його акваторії (Росія - Іран, СРСР - Іран) підпадає під правовий статус „прикордонного озера”. „Сектором Каспію” пропонувалося розуміти частину акваторії, дна і надр, що прилягають до прибережної держави, яка є невід'ємною частиною території прикаспійських держав, обмеженою державним кордоном на водах. Згідно з статтею 3 проекту конвенції, „Каспійське море (прикордонне озеро) поділялося на суверенні сектори як невід'ємні частини території відповідних прикаспійських держав”. Пропонувалися й чіткі принципи делімітації кордонів у Каспійському морі. На думку авторів проекту, державний кордон між прикаспійськими державами повинен пролягати по серединній лінії, рівновіддаленій від берегів, а при наявності островів - від умовної лінії, що з'єднує звернені до серединної лінії береги цих островів. Крім того, пропонувалося встановити державний кордон на водах між суміжними прикаспійськими державами за умовною лінією, яка є природним продовженням сухопутного кордону, перпендикулярного до серединної лінії акваторії. Проект конвенції пропонував встановити зовнішній кордон сектора акваторії Ісламської Республіки Іран по прямій лінії, котра з'єднує сухопутні південні державні кордони Азербайджану й Туркменістану.

Здається, що саме ці положення визначили долю проекту: він не був прийнятий як робочий документ для обговорення. Така ж доля спіткала й проекти, запропоновані Казахстаном. Казахстан подав два варіанти проекту. Істотної різниці між ними фактично не було. Однак другий варіант був детальніше розробленим і ширшим; в ньому було утричі більше статей, ніж у першому. В цьому проекті більш конкретно окреслювалася

універсальна морська правова база, на якій пропонувалося сформуванню міжнародно-правовий статус Каспію. Проте цей проект страждав на певні вади. Зокрема, у статті 17 повторювався зміст відповідних статей договорів 1921 - 1940 років. Ця стаття говорить: „На всьому протязі Каспійського моря можуть перебувати тільки судна, що належать сторонам, а також ті, що належать громадянам і юридичним особам, які плавають, відповідно, під прапорами Республіки Казахстан, Азербайджанської Республіки, Ісламської Республіки Іран, Російської Федерації і Туркменістану” [8].

Російський проект угоди прикаспійських країн про регіональне співробітництво не був схожим ні на азербайджанський, ні на казахстанський. Так, за його змістом важко було скласти уяву, що ж являє собою Каспій - море чи озеро. Вирішення цього питання, згідно з статтею 2 проекту, пропонувалося відкласти на невизначене майбутнє: „Правовий статус Каспійського моря буде визначатися окремою Конвенцією” [9]. Росія пропонувала, щоб до визначення правового статусу Каспійського моря сторони дотримувалися раніше встановленого правового режиму (тобто положень радянсько-іранських договорів 1921 - 1940 років). Крім того, цей проект передбачав набагато менше принципів співробітництва, ніж азербайджанський й казахстанський проекти. Замість встановлення міжнародно-правового статусу Каспійського моря знову реанімувалася ідея створення міжнародної організації - Міждержавної ради з проблем Каспійського моря у складі різних комітетів і секретаріату [13]. За задумом авторів проекту, Каспійська міждержавна рада мала розглядати питання генеральної лінії і програми дій прикаспійських країн, а також ухвалювати рішення щодо перспектив співпраці. Практично сторонам пропонувалося визнати Каспій кондомініумом. Ця ідея, виражена у вигляді окремого пункту в російському проекті договору, не була підтримана Азербайджаном, а услід за ним і Казахстаном та Туркменістаном.

Подібна ідея висловлювалася в іранському (1992 року) та російському (1994 року) проектах договору.

Скликання Московської зустрічі 11 - 12 жовтня 1994 року ми пов'язуємо з підписанням у Баку „Контракту століття” 20 вересня 1994 року за участю провідних нафтових компаній Заходу, російського „Лукойлу” і ГНКАРом щодо розробки нафтового шельфу азербайджанського сектора Каспійського моря [10]. Хоча цей контракт прямо й не стосувався статусу Каспійського моря, але він став визначальним фактором розвитку подальших переговорів прикаспійських держав. Російський державний представник Ю. Шафранник своєю участю і схвальним виступом не тільки підтримав цей контракт, але й, по суті, визнав факт існування азербайджанського сектора Каспійського моря, тобто факт умовного розподілу Каспію на сектори. Вважаємо, що це одна з найважливіших подій у справі формування міжнародно-правового статусу Каспійського моря.

Російським офіційним колам явно не сподобався цей крок

азербайджанської влади й нафтовиків. Російська Федерація 5 грудня 1994 року подала до Генеральної Асамблеї ООН спеціальний документ „Про позицію Російської Федерації щодо правового режиму Каспійського моря” для поширення серед членів ООН. У ньому, зокрема, говорилося, що „...деякі прикаспійські держави стають на шлях односторонніх дій і, незважаючи на принципи й норми міжнародного права, намагаються домогтися односторонніх переваг на шкоду правам та інтересам інших прикаспійських держав”.

Другий етап співробітництва, що ропочався відразу після 1994 року, можна охарактеризувати як геополітичну гру, що розгортається з розширенням географії та кола учасників. Тобто питання про формування нового правового статусу Каспійського моря стало важливим не тільки для прибережних держав, але й для багатьох країн американського, європейського та азійського континентів.

Цей етап багатостороннього співробітництва прикаспійських держав з питань статусу й окремих форм використання Каспію ознаменувався багатьма офіційними зустрічами, науково-практичними конференціями, частими змінами прибережними державами своїх позицій і пріоритетів, відвертими політичними зіткненнями в ході переговорів.

Найбільше зустрічей і конференцій припадає на 1995 і 1996 роки. Перша з них була скликана в Ашхабаді в період з 30 січня по 2 лютого 1995 року. На порядок денний були винесені питання, пов'язані з обговоренням російського проекту стосовно збереження й використання біоресурсів Каспійського моря. На конференції протистояли позиції, насамперед, „рибників” і дипломатів. Дипломати заявляли, що без погодження і прийняття конвенції або спеціальних норм статусу Каспію неможливо домовитися з конкретних питань використання його ресурсів. Тим часом „рибники” всіх п'яти країн (тут дещо „випадали” представники Ірану, оскільки ця країна, згідно з домовленостями з СРСР, а потім з Росією, дотримувалася самостійної політики на Каспії) повторювали, що рибна промисловість не може чекати, доки держави домовляться про статус й установлять їм правила рибальства. У підсумку проект угоди зі збереження й використання біоресурсів було обговорено і практично погоджено за всіма пунктами за винятком одного. Невирішеним лишилося питання щодо статусного характеру, тобто про довжину зон виняткової юрисдикції прибережних держав на рибальство. Пропонувалися різні варіанти: від 15 (Росія) до 25 (Казахстан), 30 (Іран) і 40 миль (Туркменістан і Азербайджан). У результаті чотири прикаспійські держави (за винятком Азербайджану) погодилися на 20-мильне обмеження рибальських зон. Азербайджан відмовився визнати цю угоду, заявивши, що її визнання визначить правовий статус і режим Каспійського моря [8]. Отже угоду не було підписано.

Прагнучи активізувати хід переговорів, Казахстан 15 - 16 травня 1995 року скликав в Алма-Аті міжнародну науково-практичну конференцію

за участю вчених-каспійців та офіційних представників (дипломатів) прикаспійських держав. У рамках конференції відбулася також неформальна зустріч заступників міністрів закордонних справ чотирьох країн. (Туркменська сторона не взяла участь у конференції) [12]. Як на конференції, так і в ході зустрічі головною темою консультацій стало обговорення перспектив визначення міжнародно-правового статусу Каспійського моря. Представники Казахстану, Росії й Ірану наполягали на якнайшвидшому початку переговорів і створенні з цією метою Комітету як постійного переговорного механізму. Ця пропозиція обумовлювалася хаотичним характером попередніх конференцій, нечіткістю позицій деяких держав-учасниць.

Представники Азербайджану в ході попередніх двосторонніх консультацій з керівництвом МЗС Казахстану і заступник міністра закордонних справ Ірану А. Малекі переконали колег у недоцільності встановлення якихось твердих структур (Міжнародної ради з Каспію) і, як компроміс, одержали їх згоду створити постійну робочу групу експертів з визначення правового статусу Каспійського моря. Конференцію і зустріч дипломатів відрізняло те, що практично кожна сторона затято відстоювала свою позицію і своє бачення правового статусу Каспію.

Казахстан у другому варіанті свого проекту конвенції пропонував розглядати Каспій як море й, відповідно, застосовувати щодо нього норми і принципи Конвенції ООН з морського права 1982 року. Це означало, що в басейні Каспію делімітація морських просторів має здійснюватися у повній відповідності з міжнародним морським правом. У ньому мають бути визначені інститути територіальних вод, економічної зони, континентального шельфу тощо. У свою чергу, Азербайджан, як і раніше, наполягав на визначенні Каспію як прикордонного озера, що ділиться на сектори за серединною лінією. Визнаючи майбутні труднощі в переговорах з Росією і Казахстаном, Азербайджан допускав комбінацію підходів сосовно використання водної поверхні, біоресурсів та мінеральних ресурсів, але водночас твердо захищав принцип розподілу дна і надр Каспію.

Росія знову наполягала на встановленні на Каспії кондомініуму, тобто пропонувала розглядати його як спільне надбання п'яти прибережних держав і, відповідно, не дозволяти жодних однобічних дій з освоєння його просторів, а також ресурсів без згоди інших. У виступі тодішнього заступника міністра закордонних справ Росії О. Чернишова пролунало застереження, навіть погроза: „Росія проти грубого розділу Каспію, коли кожний хапає, що хоче. Ми проти розгарбування мінеральних ресурсів Каспію... Є інтереси на Каспії, але це наші інтереси. Ми відкриті до співробітництва, але на наших умовах. Нас нацьковують одне на одного. Можливості для досягнення компромісу є, але ми проти однобічного видобутку на Каспії до досягнення домовленості п'яти держав... Ми вже перехворіли страхом імперських амбіцій, ми хочемо вирішити питання справедливо й по совісті. Якщо будуть однобічні дії, то Росія вживатиме

своїх заходів, якщо справа зайде надто далеко”.

Позиція Азербайджану була такою: всім країнам необхідно на офіційному рівні визнати Каспій прикордонним озером, поділити його на сектори відповідно до загальносвітової практики, а потім уже визначити спільні сфери й інтереси діяльності (наприклад, торговельне судноплавство, охорона довкілля тощо). Економічна інтеграція в басейні Каспійського моря має стати імперативом національних інтересів прикаспійських держав.

Нині в басейні Каспію діє звичаєве право, яке кожна прикаспійська держава тлумачить на свій лад. На нашу думку, необхідно знайти шляхи і способи їх гармонізації та уніфікації. Після визначення міжнародно-правового статусу необхідно виробити й ухвалити конвенції стосовно охорони біоресурсів і екологічної безпеки.

Здається, що ще довго „каспійська п'ятірка” не зможе дійти компромісу в питаннях визначення статусу Каспію. Створення єдиної міжнародної організації, яка змогла б регламентувати процеси, що відбуваються на Каспії, ще немало років лишатиметься нездійсненим проектом. А тим часом варто було б перетворити Каспійський регіон на зону миру. Всі суперечності прикаспійські держави мають вирішувати мирним шляхом, на основі чинного міжнародного права, з урахуванням договірної практики стосовно інших прикордонних озер.

Література:

1. **Yolbaps Kerbanov A.** The new legal status of the Caspian sea is the basis of regional co-operation and stability // Journal of International Affairs. December 1997 - February 1998. Vol. II. №4.

2. **Чубченко Ю.** Сепаратный раздел Каспийского моря // Коммерсант. 1998. 7 июля.

3. **Vinogradov S., Wouters P.** The Caspian Sea: Quest for a New Legal Regime // Leaden Journal of International law. Vol. 9. 1996. P. 92 - 93.

4. **Herzig E.** Iran and former Soviet South // The Royal Institute of International Affaires. Londress. 1995. P. 30 - 33.

5. **Giroux A.** Le Kazakhstan antre Russie et Caspienne // La Caspienne. Une nouvelle frontiere. SEMOTI. Cahiers d'etudes sur la mediterrannee orientale et le Monde turco-iranienne. 1997. №23. P. 168.

6. **Momtaf D.** Quel regime juridique pour la mer Caspienne? // Collection especes et ressources maritimes. Droit et sciences humaines. P. Pedone, 1996. №10. P. 82 - 83.

7. Совместное коммюнике представителей прикаспийских государств от 4 октября 1992 г. // Архив МИД Азербайджанской Республики.

8. Конвенция о правовом статусе Каспийского моря. Проект Республики Казахстан // Архив МИД Азербайджанской Республики.

9. Конвенция о региональном сотрудничестве на Каспийском море.

Проект Российской Федерации // Архив МИД Азербайджанской Республики.

10. Детальніше див.: **Гейдар А.** Азербайджанская нефть в политике мира. Баку, 1997. С. 15 - 19; **Алиев Н., Юсиф-заде Х.** Еще раз к вопросу разделения Каспийского моря на экономические зоны // Caspian. Baku, 1997. С. 18.

11. **Vinogradov S., Wouters P.** The Caspian Sea: Current Legal Problems // 1995. Vol. 55. P. 606.

12. **Азимов А.** Краткая информация о неформальных консультациях заместителей министров иностранных дел Азербайджана, Ирана, Казахстана и России // Архив МИД Азербайджанской Республики.

13. Дипломатический вестник. 1995. №12. С. 55 - 56.